

ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

Лавренюк Тетяна Анатоліївна,
*аспірантка кафедри господарського права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: lavrlex2017@gmail.com
ORCID 0000-0002-8863-8011*

doi: 10.21564/2414–990x.143.146663
УДК 346.11

ПРИНЦИПИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ЗАСАДНИЧІ ПОЛОЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено проблему співвідношення понять принципів ринкової економіки з принципами господарювання в контексті подальшого з'ясування та дослідження поняття та змісту принципів господарського права як засадничих положень господарського права, що здатні підвищити ефективність господарського законодавства, завдати йому системного характеру та підвищити ефективність законотворчої діяльності в сфері господарського права.

Ключові слова: принципи права; принципи господарського права; галузеві принципи; принципи господарювання; принципи ринкової економіки; основи господарського правопорядку.

Лавренюк Т. А., аспірантка кафедри хозяйственного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail : lavrlex2017@gmail.com ; ORCID 0000-0002-8863-8011

Принципы рыночной экономики и принципы хозяйствования как основополагающие положения хозяйственного законодательства

В статье исследуется проблема соотношения понятий принципов рыночной экономики с принципами хозяйствования в контексте дальнейшего раскрытия и исследования понятия и содержания принципов хозяйственного права как основополагающих положений хозяйственного права, способных повысить эффективность хозяйственного законодательства, придать ему характер системности и повысить эффективность законодательной деятельности в сфере хозяйственного права.

Ключевые слова: принципи права; принципи хозяйственного права; отраслевые принципи; принципи хозяйствования; принципи рыночной экономики; основы хозяйственного правопорядка.

Постановка проблеми. Господарська діяльність є предметом регулювання галузі господарського права та, відповідно до ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України, діяльністю суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямованою на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Така багатоманітна господарська діяльність звичайно викликає потребу у встановленні меж і правил, за якими повинна здійснюватися взаємодія суб'єктів господарювання між собою, між ними та державою, а також визначення меж і ступеня участі в цій діяльності держави.

Вирішення цього складного завдання покладається на господарське право, а кінцевою метою правового регулювання є забезпечення ефективності здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання з одночасним урахуванням балансу публічного та приватного інтересів і соціальної спрямованості економіки.

Як слушно зауважує Д. В. Задихайло, господарське законодавство відзначається надзвичайним обсягом і динамікою, значною кількістю колізій, особливим запитом на системний характер господарсько-правового регулювання враховуючи комплексну природу його об'єктів [1, с. 7].

У пошуках шляхів удосконалення господарського законодавства та господарської діяльності набувають актуальності принципи господарського права як один із найефективніших правових засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому принципи права були об'єктом наукових інтересів багатьох науковців, зокрема таких, як С. С. Алексєєв, А. М. Колодій, С. П. Погребняк, О. О. Уварова, М. В. Цвік, В. С. Щербина та ін. У свою чергу принципи господарювання досліджували Г. Л. Знаменський, В. К. Лаптев, В. К. Мамутов, О. П. Подцерковний, В. Б. Прилуцький та ін. Окремі принципи господарського права розглядали у своїх працях М. О. Козачук, К. В. Харківська та ін. Однак проблема комплексного дослідження принципів господарського права не отримала свого теоретичного вирішення.

Мета статті – дослідити зв'язок між принципами господарського права та принципами господарювання, визначити правову природу та зміст принципів господарювання та принципів ринкової економіки з метою вдосконалення господарського законодавства.

Виклад основного матеріалу. На думку В. К. Мамутова, для забезпечення розвитку економіки необхідні раціональні й стабільні «правила гри» [2, с. 120], що має стати основою при створенні нормативно-правових актів галузі господарського права.

Процесу створення державою правових норм, які визначають правила здійснення господарської діяльності, має передувати їх «природне» виникнення. Певні цінності сучасного суспільства разом із невід'ємними законами існування та гармонійного функціонування ринкового механізму повинні обов'язково бути

перенесені у норми господарського права. Цей процес трансформації найкращим чином може бути здійснений через принципи господарського права за допомогою принципів господарювання, оскільки саме з принципів господарювання, на нашу думку, мають формуватись принципи господарського права. Останні, після закріплення їх у нормах права, здійснюють зворотній вплив на суб'єктів господарювання та всіх учасників господарських правовідносин, будучи найефективнішим засобом правового регулювання.

Попри особливу актуальність для галузі господарського права тема принципів господарського права та принципів господарювання залишається однією з менш досліджених. Слід відзначити, що сьогодні в науці немає єдиного підходу до розуміння поняття принципів господарювання та їх переліку, співвідношення поняття принципів господарського права із принципами господарювання, а у багатьох наукових виданнях їх взагалі ототожнюють.

Розуміння принципів господарювання як керівних основ (засад), що визначають рамки, характер і спрямованість правового регулювання господарської діяльності, притаманне багатьом науковцям та є домінуючим в юридичній літературі. Однак, на нашу думку, *коли йдеться про принципи правового регулювання, керівні, відправні засади правового регулювання, то це є визначенням поняття принципів права*. Відповідно сутність і характер правового регулювання господарської діяльності визначають саме принципи господарського права. Так, Г. Л. Знаменський, розкриваючи зміст принципів господарського права, наводить визначення, надане В. В. Лаптевим, зазначаючи, що «принципи господарського права – це керівні засади, що визначають характер правового регулювання відповідних відносин» [3, с. 26]. На нашу думку, з цим не можна не погодитись, виходячи з правової природи самого поняття принципів права.

Принципи господарювання можна визначити як базові засади функціонування господарського механізму, спрямованого на гармонізацію приватних та публічних інтересів у сфері економіки з метою зростання суспільної ефективності господарської діяльності. Принципи господарювання є певними правилами, вимогами та стандартами, що є обов'язковими та необхідними для суб'єктів господарювання при здійсненні ними господарської діяльності, але вони безпосередньо не виконують функцію правового регулювання господарської діяльності.

Як слушно зазначає В. М. Козачук, «принципи господарювання є основною початком здійснення господарської діяльності, саме «господарської діяльності – не її правового регулювання» [4, с. 18]. Така відмінність є суттєвою і це необхідно розуміти.

Звичайно, принципи господарювання впливають на правове регулювання господарської діяльності, однак такий вплив, на нашу думку, здійснюється (принаймні повинен здійснюватись) через принципи господарського права, коли відповідні принципи господарювання втілюються у принципи права. І це є ідеальною конструкцією змістовного наповнення принципів господарського права.

Таким чином, можна констатувати, що принципи господарського права та принципи господарювання є взаємообумовленими, взаємопов'язаними

поняттями, але не є тотожними. Принципи господарювання є економічною категорією [5, с. 33], а принципи господарського права – правовою.

Інструментальний аспект та важливість принципів господарювання для юридичної науки, на нашу думку, полягає в тому, що вони є методологічним базовим матеріалом для будування принципів господарського права, перекладаючи економічні закони на мову права. З огляду на це дослідження принципів господарського права має починатись з аналізу принципів господарювання.

Переходячи до з'ясування самого змістовного наповнення принципів господарювання, слід констатувати, що в науці поряд із тим, що наразі не існує єдиного розуміння визначення поняття принципів господарювання, немає й єдиного підходу до їх змісту та переліку. З аналізу юридичної літератури вбачається, що більшість науковців до принципів господарювання відносять лише ті, що закріплені в ст. 6 ГК України, а деякі взагалі не розмежовують принципи господарського права та принципи господарювання, наводячи перелік принципів господарювання, визначений у ст. 6 ГК України.

Вважаємо, що принципи господарювання, будучи економічною категорією, повинні розроблятись насамперед економічною наукою, відображаючи особливості функціонування економіки ринкового типу та віддзеркалюючи економічну модель національної економіки. Вони мають будуватись на принципах ринкової економіки, враховуючи об'єктивні економічні закони та маючи на меті підвищення ефективності господарської діяльності. «Суспільні відносини, юридичні та економічні закони диктують певні умови, лише за дотримання яких суб'єкт господарювання зможе здійснювати свою діяльність ефективно, бути конкурентоспроможним» [4, с. 19], саме ці умови й повинні бути покладені в основу принципів господарювання.

Таким чином, у нашому дослідженні з'являється ще одна економічна категорія – принципи ринкової економіки, інструментальний аспект якої полягає в тому, що вона має бути базою для формування принципів господарювання, які, у свою чергу, повинні бути основою для принципів господарського права. *Принципи ринкової економіки* пропонуємо розуміти як базові чинники, що забезпечують функціонування ринкової економіки як економічної системи певного типу та забезпечують відтворення умов її існування.

В економічній науці немає чітко визначеного переліку принципів ринкової економіки і вони можуть різнитися залежно від певного типу та моделі обраної державою ринкової економіки. Однак можна виділити певні загальні риси, що властиві всім економікам ринкового типу в сучасному світі, та відповідно до цього встановити загальні принципи функціонування ринкової економіки, які мають важливе значення для виокремлення принципів господарювання. На нашу думку, до таких принципів функціонування ринкової економіки можна віднести: багатоманітність форм власності та їх рівноправність; рівність прав; свобода підприємництва; вільний обмін товарами та послугами; ринкове ціноутворення; вільна конкуренція; саморегуляція господарської діяльності; самофінансування та економічна відповідальність; гармонійне поєднання рин-

кового механізму саморегуляції із державним регулюванням економіки; відкритість внутрішнього та зовнішнього ринків; соціальна спрямованість економіки.

Вважаємо, що всі ці принципи функціонування ринкової економіки одночасно можна віднести до принципів господарювання, однак зміст і дія кожного принципу буде обмежуватись лише тією сферою, яка входить до предмета регулювання галузі господарського права, визначаючи загальні засади діяльності суб'єктів господарювання. Тобто за межами принципів господарювання залишиться та сфера кожного принципу функціонування ринкової економіки, яка відноситься до предмета регулювання податкового, фінансового, трудового, адміністративного права та ін.

Оскільки принципи господарювання, як і принципи ринкової економіки, є економічними категоріями, то, на нашу думку, кожен із них за сферою своєї дії може відноситися до мікро-, мезо- та макрорівня або до декількох рівнів одночасно. Такий поділ надає можливість більш ґрунтовно зрозуміти та всебічно розкрити зміст, а також підвищити регулюючу дію кожного із принципів. Так, принцип саморегулювання може мати сферу дії на макрорівні – регулювання господарської діяльності за допомогою ринкового механізму (об'єктивних законів ринку) та на мікрорівні – можливість суб'єктів господарювання об'єднуватись і створювати саморегулювальні організації, переходячи на мезорівень (галузі).

Про доцільність умовного розподілу державного регулювання економічних процесів у своїх правцях слушно наголошує Д. В. Задихайло, зазначаючи, що мікрорівневе державне регулювання має індивідуальний характер і реалізується через механізм організаційно-господарських відносин, одним із суб'єктів якого і є безпосередній суб'єкт господарювання. Саме він має у процесі організації або здійснення власної господарської діяльності особисто забезпечити ті чи інші публічні інтереси. У той же час на макрорівні державне регулювання хоча і може мати у складі відповідних правовідносин суб'єктів господарювання, але кінцевою його метою є мультиплікаційні ефекти, що проявляють себе на макро-економічному рівні через активізацію чи гальмування господарської діяльності великої кількості інших суб'єктів господарювання, які не є безпосередніми учасниками названих відносин. Власне йдеться про систему активних відносин між державною та суспільною організацією економічного життя, в яких держава повною мірою використовує свої суверенні права, реалізує владний характер впливу на суспільні відносини [7, с. 217].

З метою визначення принципів господарювання й більш детального розуміння їх змісту пропонуємо класифікувати принципи господарювання за найбільш важливими аспектами правовідносин, що виникають у процесі здійснення господарської діяльності, які власне і є предметом регулювання галузі господарського права, а саме на ті, що забезпечують умови формування майнової основи господарювання, організаційної основи господарювання, та ті, що забезпечують умови здійснення самої господарської діяльності (на мікро- та макрорівні).

У сфері правовідносин, що забезпечують умови формування майнової основи господарювання, на нашу думку, можна виділити такі принципи господарювання:

право використання власних і залучених коштів, інших майнових та/або немайнових цінностей для організації підприємницької діяльності як складова принципу свободи підприємницької діяльності; самофінансування; вільне залучення найманої праці; захист прав інвесторів; право на придбання та реалізацію корпоративних прав як складова принципу свободи підприємницької діяльності.

Право використання власних і залучених коштів, інших майнових та/або немайнових цінностей для організації підприємницької діяльності забезпечує можливість створення майнової основи діяльності суб'єкта господарювання. Без наявності та гарантування з боку держави цього права господарська діяльність суб'єкта господарювання неможлива.

Самофінансування передбачає фінансування власної господарської діяльності суб'єктом господарювання самостійно за власний рахунок. Цей принцип стимулює суб'єктів господарювання до здійснення більш ефективного та раціонального господарювання в умовах ринкової економіки, є потужним стимулом та сприяє економії та раціональному використанню всіх ресурсів.

Вільне залучення найманої праці, а не лише використання особистої праці, є важливою умовою здійснення господарювання, підвищуючи його ефективність. Трудові ресурси є цінним активом, що належать до основних факторів виробництва підприємства та становлять матеріальну основу господарювання.

Захист прав інвесторів є важливою умовою здійснення господарювання, оскільки інвестиції є його матеріальною основою. Без належного забезпечення функціонування цього принципу інвестори не вкладатимуть свої кошти у бізнес, що негативно відіб'ється на ефективності господарювання та рівні економіки держави в цілому. Захист прав інвесторів як обов'язкова умова господарювання робить пріоритетним завданням держави забезпечення захисту прав та законних інтересів інвесторів, що є однією із складових сприятливого інвестиційного клімату в країні. Держава має здійснювати пошук найкращих форм, способів і засобів інвестивання та захисту прав інвесторів у сфері господарювання, відстежувати їх взаємозв'язок, винаходити оптимальне співвідношення між публічно-правовими та приватноправовими інтересами в процесі захисту прав інвесторів.

Право на придбання та реалізацію корпоративних прав є складовою принципу свободи підприємницької діяльності та однією з форм інвестування. Належна реалізація та забезпечення цього принципу з боку держави створює умови для належного господарювання й підвищує його ефективність. Завданням держави є розробка правових засобів і різноманітних форм реалізації права на купівлю-продаж корпоративних прав, підвищуючи тим самим інвестиційну ініціативу з боку учасників ринку.

У сфері правовідносин, що забезпечують умови формування організаційної основи господарювання (за статусом суб'єктів господарювання), на нашу думку, необхідно виділити такі принципи господарювання: рівність прав суб'єктів господарювання; багатоманітність форм власності та їх рівноправність; багатоманітність форм господарювання (організаційно-правових форм) та їх рівноправність; право заснування суб'єкта господарювання в обраній організацій-

но-правовій формі та право визначення обсягу його правосуб'єктності й програми діяльності як складові принципу свободи підприємницької діяльності.

Перші три принципи (рівність прав суб'єктів господарювання, багатоманітність форм власності та господарювання та їх рівноправність) знаходяться у нерозривному взаємозв'язку між собою. Функціонування ринкової економіки неможливо без багатоманітності форм власності та організаційно-правових форм, їх рівноправності, а також рівності прав суб'єктів господарювання.

Рівноправність усіх форм власності та господарювання, економічна незалежність господарюючих суб'єктів, їх економічна свобода та рівність з усіх питань господарювання визначається як обов'язкова умова функціонування ринку [6, с. 56] та є важливим принципом ринкової економіки.

Право заснування суб'єкта господарювання в обраній організаційно-правовій формі та право визначення обсягу його правосуб'єктності й програми діяльності є складовими такого невід'ємного принципу ринкової економіки як свобода підприємницької діяльності. Наявність зазначених прав є передумовою можливості здійснення господарської діяльності, а держава повинна гарантувати суб'єкту господарювання належну реалізацію цих прав, створюючи умови для їх найкращої реалізації, полегшуючи, а не ускладнюючи цей процес.

За умовами здійснення господарської діяльності на мікрорівні (пріоритет приватного інтересу та відносини суб'єкта господарювання із контрагентами, контролюючими органами та іншими учасниками господарських відносин) можна виділити: *принцип свободи підприємницької діяльності* та його наступні складові: *право безпосередньо здійснювати підприємницьку діяльність фізичною особою; право на свободу виробничої діяльності; вільний обмін товарами та послугами; право на реалізацію свободи договору, включаючи свободу ціноутворення; право на свободу конкуренції на засадах юридичної рівності в господарсько-виробничих та інвестиційних відносинах; право на свободу розпорядження та розподілу результатів господарської діяльності; право вимагати обмеження організаційно-господарського впливу з боку держави, що не обумовлений передбаченими законодавством публічними інтересами у сфері господарювання, в тому числі й від конфіскаційного оподаткування.*

За умовами здійснення господарської діяльності на макрорівні (публічно-правові умови господарювання) можна виділити такі принципи: *вільна конкуренція; соціальна спрямованість економіки; соціальна відповідальність суб'єктів господарювання; відповідальність перед споживачами; право користуватись державною допомогою; право здійснювати господарювання в умовах спеціальних правових режимів; принцип рівності; принцип екологічності господарювання; принцип ефективного господарювання; відкритість внутрішнього та зовнішнього ринків; державний захист національного товаровиробника; забезпечення національної економічної безпеки.*

Слід констатувати, що ринковий механізм навіть за наявності здорової конкуренції та стабільного грошового порядку не здатний сам по собі вирішувати всі виникаючі в суспільстві проблеми (особливо соціальні та екологічні)

та досягати всіх цілей, що покладаються на правову соціальну державу. Тому ринкова економіка потребує додаткових заходів державної компенсації, одночасно з підтримкою ринкових механізмів та коригуванням результатів ринку.

На жаль, у межах даної статті неможливо деталізувати зміст кожного із запропонованих принципів господарювання. Всі перелічені принципи повинні бути провідними в умовах ринкової економіки, а завданням держави має бути забезпечення повної реалізації суб'єктами господарювання всіх прав, що покладені в основу даних принципів, за рахунок створення розгалуженої системи відповідних гарантій і правових засобів їх забезпечення, втілення їх у принципи господарського права для надання їм більшої дієвості та імперативності. Це повинно підвищити ефективність господарського законодавства та відповідність його норм вимогам сучасності, надавши належну правову регламентацію господарським правовідносинам.

З огляду на вищевикладене можна зробити такі **висновки**:

Принципи господарювання та принципи господарського права не є тотожними поняттями. Принципи господарювання є економічною категорією, а принципи господарського права – правовою.

Принципи господарського права є ефективним правовим засобом, що здатний вирішувати складні суспільно-економічні завдання, встановлюючи певні стандарти та правила поведінки для всіх учасників ринку, поєднуючи публічний та приватний інтереси та зменшуючи негативні прояви ринкового механізму.

Ефективність принципів господарського права залежить від врахування ними принципів господарювання.

Принципами господарювання є базові засади функціонування господарського механізму, спрямованого на гармонізацію приватних та публічних інтересів у сфері економіки, з метою зростання суспільної ефективності господарської діяльності. Вони є принципами здійснення суб'єктами господарювання господарської діяльності на мікро- та макрорівнях в умовах здійснення такої діяльності на засадах ринкової координації.

Принципи господарювання повинні будуватись на підставі принципів ринкової економіки, відображаючи особливості функціонування економіки певного типу та віддзеркалюючи економічну модель національної економіки, враховуючи об'єктивні економічні закони та маючи на меті підвищення ефективності господарської діяльності.

Принципами ринкової економіки є базові чинники, що забезпечують функціонування ринкової економіки як економічної системи певного типу та забезпечують відтворення умов її існування.

Принципи функціонування ринкової економіки та принципи господарювання мають проміжне концептуальне значення для дослідження принципів господарського права і повинні бути вихідним базисом для визначення принципів господарського права, перекладаючи економічні закони на мову права.

Список літератури:

1. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2013. 38 с.

2. Мамутов В. К. Економіка и право : сб. науч. тр. Киев : Юринком Интер, 2003. 554 с.
3. Хозяйственное право : учебник / Институт экономико-правовых исследований НАН Украины ; под ред. В. К. Мамутова. Киев : Юринком Интер, 2002. 912 с.
4. Козачук М. О. Свобода підприємницької діяльності та її обмеження в законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 256 с.
5. Підприємницьке право : підручник / за ред. О. В. Старцева. Київ : Істина, 2005. 600 с.
6. Бочан І. О. Основи економічної теорії: Інституціональний підхід : навч. посіб. Київ : Знання, 2012. 211 с.
7. Задихайло Д. В. Економічна система як органічний об'єкт законодавчого забезпечення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків. 2012. Вип. № 4 (71). С. 210–221.

References:

1. Zadykhailo, D.V. (2013). Pravovi zasady formuvannya ta realizatsii ekonomichnoi polityky derzhavy. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Mamutov, V.K. (2003). *Ekonomika i pravo*. Kiev: Jurinkom Inter [in Russian].
3. Mamutov, V.K. (Ed.). (2002). *Hozhajstvennoe pravo*. Kiev: Jurinkom Inter [in Russian].
4. Kozachuk, M.O. (2011). *Svoboda pidpriemnytskoi diialnosti ta yii obmezhenia v zakonodavstvi Ukrainy. Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Startseva, O.V. (Ed.). (2005). *Pidpriemnytske pravo*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
6. Bochan, I.O. (2012). *Osnovy ekonomichnoi teorii: Instytutsionalnyi pidkhid*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
7. Zadykhailo, D.V. (2012). *Ekonomichna systema yak orhanichnyi ob'iekt zakonodavchoho zabezpechennia. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, issue 4 (71), 210–221* [in Ukrainian].

Lavrenuk T. A., Postgraduate Student of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail : lavrlex2017@gmail.com ; ORCID 0000-0002-8863-8011

Principles of a market economy and principles of management as the basic provisions of economic legislation

The article is devoted to the analysis and research of the problem of the relations between the concepts of the principles of a market economy to the principles of management in the context of further clarification and study of the concept and content of the principles of economic law as the basis of economic law, which can improve the efficiency of economic legislation, to cause it to a systemic nature and increase the efficiency of lawmaking activities in the field of economic law.

It is concluded that the principles of management and the principles of economic law are not identical concepts. The principles of management are an economic category, and the principles of economic law are legal.

The principles of management are the basic principles of the functioning of the economic mechanism, aimed at harmonizing private and public interests in the economic sphere, with the aim of increasing the social efficiency of economic activity. They are the principles for economic entities to carry out economic activities at micro and macro levels in the conditions of carry out this activity on the basis of market coordination.

The principles of management should be based on the principles of a market economy, reflecting the peculiarities of a certain type of economy and reflecting the economic model of the national economy, taking into account objective economic laws and having the goal of improving the efficiency of economic activity.

The principles of a market economy are the basic factors that ensure the functioning of a market economy as an economic system of a certain type and ensure the reproduction of the conditions of its existence.

The principles of the market economy and the principles of economic management have an intermediate conceptual value for the study of the principles of economic law, they should be the initial basis for determining the principles of economic law, shifting economic laws to the language of law.

Keywords: principles of law; principles of economic law; principles of commercial law; branch principles of law; principles of management; principles of market economy; the basis of economic law and order.

Надійшла до редколегії 06.11.2018 р.